

made that the Russian Empire strived for strengthening the economic expansion in Black Sea basin and Eastern Mediterranean, which were previously controlled by Turkey. Trade seafaring was one of ways for reaching this goal.

О.В.Малій*

**МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ХРИСТИЯНА БУНГЕ
(1776–1857 рр.)**

У статті подано біографічний матеріал, який дозволяє скласти уявлення про основні сфери життєдіяльності Християна Бунге – представника другого покоління цього роду, лікаря, одного із перших педіатрів Києва, батька професора, ректора Київського університету св. Володимира, відомого російського економіста й державного діяча другої половини XIX ст. – М.Х.Бунге.

Вивчення життєвого шляху Християна Бунге викликає певний науковий інтерес, адже цей нащадок вихідця зі Східної Пруссії, який переселився у Київ у середині XVIII ст., був безпосереднім очевидцем подій, що вписані в історію міста першої половини XIX ст., а його син – Микола Християнович Бунге (1823–1895 рр.) – став відомим економістом, освітянським і державним діячем Російської імперії другої половини XIX ст.

Звернення до літератури дозволяє зробити висновок, що Християн Бунге цікавить дослідників здебільшого як батько майбутнього економіста й державного діяча¹. Проте в останні роки з'явився інтерес і до особи самого Х.Бунге². Автори відповідних статей в енциклопедично-біографічних виданнях звертаються до основних подій життя цієї історичної особи, називаючи його «досвідченим лікарем» і «одним із перших відомих педіатрів Києва». Опрацювавши архівні джерела та спеціальну літературу, у цій статті ми намагатимемось реконструювати біографію Х.Бунге, подавши основні біографічні (професійна, приватна й сімейна сфери) факти з його життя.

Отже, Християн Бунге народився 20 грудня 1776 р. у Києві. Його батько – відомий аптекар Георг-Фрідріх Бунге, був уродженцем Східної Пруссії. Мати – Катерина Бунге (у дівоцтві Гейтер) – була дочкою Йогана Гейтера, засновника першої «партикулярної» аптеки у Києві³. Християн був одинадцятю дитиною у цій сім'ї. Матеріали про його дитячі роки відсутні. Тільки відомо, що в родині культивувалися працелюбність, релігійність, повага до батьків. Георг-Фрідріх приділяв належну увагу освіті своїх дітей. У духовниці він заповідав старшим синам – Івану-Фрідріху й Андрію – виховати молодших (Християна та Христофора) й посприяти їм у здобутті належної освіти. Згідно із заповітом, батько залишив Християну 1000 руб.⁴

Медичну освіту Х.Бунге здобув у Санкт-Петербурзькому медико-хірургічному інституті (Калінкінському), куди поступив волонтером 1 березня 1792 р.⁵ Як волонтер, він мав право відвідувати заняття в інституті, але мешкав за власний кошт. Повний курс у цьому навчальному закладі обмежувався чотирма роками. У перший рік вихованці опановували математику, фізику, анатомію, фізіологію, хірургію і фармацію. На другому році вивчалися ті ж самі предмети, а також додавалися патологія, терапія, ботаніка й хімія. На третьому, окрім уже перелічених, вивчалися гігієна, історія медицини і медична практика. На останньому році навчання вихованець повинен був працювати як лікар у клініці

* Малій Ольга Володимирівна – канд. іст. наук, доцент кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін Херсонського державного морського інституту.

інституту або в будь-якому шпиталі⁶. Вочевидь, Х.Бунге успішно опанував навчальні дисципліни, що підтверджує такий факт із його біографії: 19 березня 1796 р., після закінчення медико-хірургічного інституту, його переведено у лікарі з дозволом мати вільну практику⁷.

У вересні того ж 1796 р. Християн «для вдосконалення в латинській, німецькій, французькій мовах і медичних науках» власним коштом вирушив до знаменитого й старовинного Єнського університету (Тюрінгія, Німеччина)⁸. Там він публічно захистив дисертацію «Про епідемічні хвороби у Києві» (1798 р.) і здобув ступінь доктора медицини, що підтверджував виданий 23 квітня 1798 р. диплом. Таким чином, можна стверджувати, що Християн Бунге здобув належну спеціальну освіту, яка дала йому змогу в майбутньому займатися лікарською практикою.

Після повернення до Києва його було призначено лікарем при Київській духовній академії (8 квітня 1802 р.)⁹. Із перших днів служби Х.Бунге довелося не тільки виконувати свої прямі обов'язки, але й займатися вирішенням питань, пов'язаних з облаштуванням академічної лікарні. За його словами, він отримав лікарню «далеку від належного стану, хворим не надавалася потрібна допомога, декілька ліжок стояли без постільної білизни, посуду було обмаль, не було ані хірургічного інструменту, ані ліків. За відсутності лікаря (попередника Х.Бунге – лікаря Волчанецького, було звільнено за недбале виконання своїх обов'язків) хворих доглядав чернець, який не мав жодного, або, принаймні, достатнього поняття про медицину»¹⁰.

За клопотанням Х.Бунге, було вжито заходів щодо поліпшення стану академічної лікарні. Він зумів домогтися виділення коштів на придбання необхідних ліків (на рік – 400 руб.), а також організував збирання лікарських рослин.

У своїх спробах поліпшити роботу академічної лікарні Х.Бунге заручився підтримкою київського митрополита Серапіона (Александровського). У результаті «хворі отримали потрібні ліжка, лікарняний одяг, покращився догляд за ними», а саму будівлю академічної лікарні було відремонтовано¹¹. Проте, велика пожежа, яка спалахнула у Києві у липні 1811 р., серед іншого знищила і дерев'яну академічну лікарню.

Після цього лиха під лікарню було відведено чотири кімнати в нижньому поверсі бурси. І знову заклад не міг похвалитися благоустроєм, маючи лише аптекарські ваги і жодного хірургічного інструмента. Лікар Х.Бунге вживав чимало зусиль для облаштування лікарні у нових приміщеннях. Саме він був автором доповіді «про стан академічної лікарні й ті заходи, що їх належить ужити для поліпшення її стану», поданої київському митрополитові у березні 1811 р. Так, на думку Х.Бунге, конче потрібно було збільшити кількість ліжок, придбати хірургічні інструменти, замінити студентів, які по черзі доглядали хворих, постійними й досвідченими служителями. Важливою проблемою було покращення харчування для хворих студентів. Замість одного меню для всіх, як це було раніше, пропонувалося готувати декілька, з урахуванням різних захворювань – для недужих на зовнішні хвороби це могла бути «ординарна» їжа, борщ або капуста із м'ясом чи рибою, каша й добре пропечений хліб; для важкохворих – м'ясний або рибний суп із дрібною крупою, а також каша з коров'ячим маслом і чорносливом або яблука з білим хлібом та ін.¹² Митрополит Серапіон розпорядився врахувати всі пропозиції лікаря.

Зусилля Християна Бунге щодо налагодження діяльності академічної лікарні мали позитивні наслідки, а про результати її роботи впродовж початкового періоду служби лікаря (1802–1811 рр.) свідчать такі факти: кількість хворих, які звернулися до лікувального закладу – 3323 особи, із них одужали 3257 осіб, померло понад 60 осіб; сума, витрачена на ліки – 3753 руб. 65 коп.¹³ За успішне виконання своїх обов'язків 8 серпня 1808 р. Х.Бунге був переведений у вищий чин штаб-лікаря¹⁴.

Судячи зі свідчень, що дійшли до нашого часу, він був симпатичною людиною, чуйним і турботливим лікарем. Не зобов'язаний лікувати вихованців, які жили поза межами академії, він і їм надавав необхідну медичну допомогу. Випускник Київської духовної академії Андрій Петрович Рудиковський згадував: «У той час лютувала пошесть – короста нарівна. Хворих відправляли до лікарні, яка розташовувалася на березі Дніпра, поряд з Іллінською церквою, і там, на кухні, лікувалися дьогтем і приймали сіркові порошки. ... Лікар був Бунге, відвідував щодня, прописував ліки, червоні камфорні порошки»¹⁵.

Документ від першої половини 1813 р., де наведено розміри річних окладів осіб, які служили в Київській духовній академії, дає можливість визначити величину матеріальної винагороди, яку отримував Х.Бунге за свою службу: «Академічному штаб-лікареві Християну Бунге в рік 450 руб., за половину року – 225 руб.»¹⁶.

Після реорганізації київських духовних училищ і закриття академії Х.Бунге був залишений штаб-лікарем при Київській духовній семінарії, водночас маючи практику в інших релігійних навчальних закладах міста, які з'явилися замість старої академії. Попри німецьке походження і лютеранське віросповідання він із пошаною ставився до православної церкви й духовництва.

7 лютого 1819 р. за старання та сумлінне виконання своїх обов'язків і «за відмінну службу» лікар Християн Бунге одержав чин колезького асесора. Із новим відкриттям Київської духовної академії він обіймав у цьому закладі, а також і у семінарії, посаду штаб-лікаря. 15 серпня 1826 р. Х.Бунге одержав чин надвірного, а згодом (26 лютого 1832 р.) – і колезького радника¹⁷.

Від 25 березня по 29 грудня 1812 р. за дорученням київського військового губернатора генерала від інфантерії М.Милорадовича Х.Бунге безоплатно обіймав посаду ординатора при київському військовому шпиталі, отримавши свідоцтво, що виконував свої службові обов'язки «дбайливо і старанно»¹⁸.

У січні 1832 р. Х.Бунге була виказана подяка від правління духовної академії за активну участь у лікувальних заходах під час холери, яка лютувала у Києві, і за «діяльне піклування щодо оберігання від цієї хвороби учнів і викладачів академії»¹⁹.

Проблеми зі здоров'ям і, особливо, послаблення зору змусили Х.Бунге просити про звільнення його від служби при академії, що він і зробив 27 квітня 1834 р. Керівництво закладу, на чолі якого стояв тоді архімандрит Інокентій (Борисов), звернулося до вищої влади із клопотанням про нагородження Християна Бунге за його 30-річну сумлінну службу орденом Св. Анни та призначення йому повної пенсії²⁰.

1835 р. його було увільнено від служби, про що свідчить атестат №16: «Объявитель сего, штаб-лекарь, коллежский советник Християн Бунге, имеющий ныне от роду 58 лет, поступил в Киевскую духовную академию с 1802 года апреля 8 дня для пользования больных студентов, каковую должность проходил по настоящее время и отличным усердием и успехом при поведении весьма честном. Ныне, согласно его прошению, по причине слабого зрения и расстроенного здоровья уволен от занимаемой должности с пенсионом в год по 700 рублей. В удостоверении чего и дан сей аттестат ему, штаб-лекарю Бунге, из киевского академического правления с надлежащими подписями и с приложением казённой печати 1835 года января 25»²¹.

Як приватний лікар, Х.Бунге зажив доброї слави серед своїх пацієнтів. Особливо зарекомендував він себе як лікар-педіатр. Працював досить багато, проте великих статків не мав (упродовж 1802–1855 рр. середній прибуток лікаря дорівнював 2000 руб. на рік). «Боргів у мене поки що немає, – писав він у своєму заповіті (1845 р.), – але немає у мене і великих капіталів, як де-хто вважає. Кілька тисяч рублів, що їх я маю, розміщені у Київському дер-

жавному банку, чотири білети громадського приказу на 2700 руб. належать моїй дружині»²².

Окрім медицини, Християн Бунге (як, до речі, і його батько) цікавився метеорологією, щодня записуючи показання барометра, термометра, а також напрямок вітру і час розливу та замерзання Дніпра.

До 1818 р. мешкав на Подолі, у флігелі аптеки по вулиці Притисько-Микільській. Потім за 9000 руб. асигнаціями придбав невеликий дерев'яний будинок на Печерських Липках із ділянкою землі під сад. Християн Бунге полюблив садівництво й був одним із піонерів розведення у Києві різноманітних декоративних і плодових дерев. Про це захоплення відомого лікаря писав професор університету св. Володимира В.Іконников: «Сади у Києві утримувалися незадовільно і фрукти коштували задорого. Одним із перших добре впорядкував фруктовий сад Християн Бунге – великий аматор садівництва»²³.

Будучи людиною пунктуальною, Х.Бунге з юного віку акуратно занотовував у щоденнику стан власного здоров'я. Окрім цієї інформації, він фіксував усі більш-менш важливі події дня, утім, без власних коментарів. Відтак, ці записи украй монотонні й не дають ніякого уявлення про емоційний стан автора щоденника. Дещо розкрити його внутрішнє світобачення дозволяє окремий аркуш, на якому Християн Бунге виписав прислів'я і вислови, що особливо припали йому до душі: «Слово – срібло, мовчання – золото», «У світі є три нестерпні речі: несправедливість – у можновладця, жадання золота – у вченого, скупість – у багатія», «Хто чекає чого-небудь від скнари і хто бажає зробити дірку у воді, – той марнує час»²⁴.

Х.Бунге, звісно, володів російською мовою, але його рідною була німецька – саме цією мовою він листувався зі своїм старшим сином Андрієм (Генріхом/Гайнріхом), вів щоденник, здійснював грошові розрахунки. Із дружиною Катериною Миколаївною, яка, хоч і була лютеранкою, погано володіла німецькою, а також молодшим сином Миколою розмовляв російською.

Грунтовна фахова підготовка, досвідченість, гостинність і повна відсутність професійної заздрості вабили до Х.Бунге молодих колег. Частими гостями родини лікаря були професори медичного факультету університету св. Володимира М.Козлов, С.Алфер'єв, В.Каравасєв, Ф.Цицурін. У щоденнику київського митрополита Серапіона зустрічаємо запис: «21 травня 1809 р. П'ятниця. Після обідні заходив зі всіма до свого штаб-лікаря Бунге додому, де чаєм, вином і горілкою були почастовані, куди приїхав і цивільний губернатор Панкрат'єв»²⁵. Роки тісної дружби пов'язували Х.Бунге з відомим дослідником київської минувшини Максимом Берлінським. Як свідчать джерела, довгий час він був його особистим лікарем²⁶.

Християн Бунге був одружений двічі. Перший шлюб узяв із Меланією Ферран (народилася 6 квітня 1791 р.). Батьком Меланії був француз, одружений з англійкою Стівенс, сестрою сільського священика, дочка якого була дружиною відомого російського державного діяча – графа М.Сперанського. Після смерті батьків Меланія Ферран разом із братом Генріхом була привезена до М.Сперанського. А коли його дочка після перенесеної хвороби разом зі своєю бабусею перебралася на мешкання до Києва, то разом із ними приїхала і Меланія Ферран. Тут вона познайомилася з Християном Бунге і вони побралися. Біограф російського графа писав про це: «Дівчина (Меланія – О.М.) виїхала з його (М.Сперанського – О.М.) сім'єю до Києва і там вийшла заміж за вельми гідну людину, доктора Бунге»²⁷.

Меланія Ферран стала дружиною Християна Бунге у 1806 р., у віці п'ятнадцяти років. Вона була середнього зросту, мала темне волосся і темні очі. Судячи з листа до чоловіка, написаного у 1814 р. французькою мовою, вона його гаряче любила і поважала. Меланія Ферран народила Х.Бунге двох дочок – Кате-

рину і Марію (М.Сперанський був хрещеним батьком їх обох), а також сина Андрія (Генріха/Гайнріха). 20 лютого 1816 р. лікар овдовів.

Удруге він одружився з Катериною Миколаївною Ізюмовою, дочкою генерал-майора від артилерії М.Гебнера й удовою полковника Ізюмова²⁸. Це сталося у 1822 р. Маючи рівний і спокійний характер, тверезий погляд на життя, велику любов до молодого покоління вона стала вірною і доброю дружиною Християну Бунге і справжньою матір'ю його дітям від першого шлюбу. Померла Катерина Бунге 17 березня 1877 р. від запалення легенів. У цьому шлюбі народився син Микола – відомий згодом професор і ректор Київського університету св. Володимира, а також знаний російський економіст і державний діяч другої половини XIX ст. Загалом, сімейство лікаря Х.Бунге користувалося неабиякою повагою серед освіченої київської публіки.

Старша дочка – Марія Християнівна Бунге – народилася у Києві 3 жовтня 1807 р. У 1828 р. вийшла заміж за підполковника Карла Яковича Фліге (1786–1842 рр.), командира Навагінського піхотного полку (1826–1831 рр.), який служив на Кавказі. Згодом уже генерал-майор К.Фліге був курським (1839–1840 рр.) і кам'янець-подільським (1840–1841 рр.) військовим губернатором. 1841 р. він вийшов у відставку і до смерті мешкав у Києві у власному будинку на Хрещатику. Марія Християнівна померла на Кавказі, під час пологів, народжуючи сина Миколу (1829 р.). Маленький Микола Карлович Фліге був перевезений у Київ, у дім свого діда – Християна Бунге, і відданий на піклування Катерини Миколаївни, яка полюбила його як рідного сина²⁹.

Молодша дочка – Катерина Християнівна Бунге – народилася у Києві 1 лютого 1809 р. У 1828 р. вийшла заміж за військового інженера Олександра Антоновича Аврежіо (1804–1875 рр.), який довгий час служив у Царстві Польському, здебільшого у Варшаві. У чині генерал-лейтенанта О.Аврежіо вийшов у відставку і 20 квітня 1875 р. помер. Подружжя виховувало дочку Ольгу, яка народилася в 1830 р. Вона вийшла заміж за доктора Вільде, але невдовзі овдовіла. Мала одну дитину, яка незабаром після народження померла. Після смерті матері (Катерина Християнівна померла 7 липня 1879 р. у Варшаві) Ольга Олександрівна продовжувала жити у цьому місті³⁰.

Старший син – Андрій Християнович (Генріх/Гайнріх) Бунге – народився 18 липня 1811 р. Упродовж 1821–1828 рр. навчався у Дерптській гімназії. У 1830 р. вступив на службу до кондукторної роти Головного інженерного училища. 1832 р. переведений за іспитом у польові інженери і зарахований спочатку до Санкт-Петербурзької, а потім (1835 р.) переведений до Варшавської інженерної команди. Андрій Бунге брав участь у будівництві фортифікаційних споруд в Івангороді та Варшавської цитаделі³¹. 1836 р. він одружився з Олександрою Іванівною Тецнер (нар. 14 листопада 1817 р.), дочкою аптекаря Івана Богдановича Тецнера і Єлизавети Георгіївни Бунге. Від цього шлюбу мав дочку Меланію і синів Івана-Карла-Костянтина, Миколу-Християна-Костянтина, Генріха-Едуарда-Миколу. У чині капітана, за хворобою, вийшов у відставку (1844 р.) і на дружинин посаг купив поблизу Варшави невеликий маєток Опалін, де займався сільським господарством. Незабаром стан здоров'я дружини і потреба дати дітям гідне виховання змусили його перебратися до Варшави (1854 р.). Після смерті Олександри Іванівни (4 лютого 1856 р.) і польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. А.Бунге продав спочатку частину, а потім і весь маєток Опалін, купив будинок у Варшаві і проживав там до своєї смерті (11 лютого 1885 р.) разом із дочкою Меланією³².

Молодший син – Микола Християнович Бунге – народився у Києві 11 листопада 1823 р. Освіту здобув у 1-й київській гімназії та університеті св. Володимира, де навчався на юридичному факультеті. Після закінчення університету

викладав у Ніжинському ліцеї імені князя Безбородька (1845–1850 рр.). Далі був ад'юнктом, професором університету св. Володимира (1850–1880 рр.), керуючим київською конторою Держбанку (1862–1880 рр.), товаришем (заступником) міністра фінансів (1880–1881 рр.), міністром фінансів (1882–1887 рр.) і головою Кабінету міністрів (1887–1895 рр.)³³.

Помер Християн Бунге у 1857 р. внаслідок тяжкої форми гострого гнійничково-некротичного запалення шкіри (карбункул), залишивши дружину – Катерину Миколаївну – під опікою свого молодшого сина Миколи.

¹ Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира (1834–1884). – К., 1884. – С.74; *Картавцов Е.Э.* Николай Христианович Бунге: Биографический очерк. 1823–1895 // Вестник Европы. – 1897. – №5. – С.18; *Степанов В.* Николай Христианович Бунге // Российские реформаторы. XIX – начало XX вв. – Москва, 1995. – С.184; *Калінцева О.Ю., Калінцев Ю.О.* Життя і діяльність Миколи Християновича Бунге в Україні. – К., 1998. – С.6.

² Медицина в Україні. Видатні лікарі: Біобібліографічний словник. – Вип.1: Кінець XVII – перша половина XIX ст. – К., 1997. – С.141; Київ: історико-біографічний енциклопедичний довідник. – К., 2007. – С.603–604.

³ *Бородій М.К.* До історії аптечної справи на Україні в першій половині XVIII сторіччя // Фармацевтичний журнал. – 1980. – №11. – С.78.

⁴ *Бунге Н.А.* Исторические сведения о семье Бунге в России. – К., 1901. – С.4.

⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф.711. – Оп.1. – Спр.962. – Арк.9.

⁶ *Чистович Я.* История первых медицинских школ в России. – Санкт-Петербург, 1883. – С.449.

⁷ ЦДІАК. – Ф.711. – Оп.1. – Спр.962. – Арк.9.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Цит. за: *Серебrenиков В.С.* Киевская академия с половины XVIII века до преобразования её в 1819 г. – К., 1897. – С.131–132.

¹¹ Там же. – С.132.

¹² Там же.

¹³ Там же. – С.133.

¹⁴ ЦДІАК. – Ф.711. – Оп.1. – Спр.962. – Арк.12.

¹⁵ Цит. за: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., Отд.3: 1796–1869 гг.; Т.2: 1804–1808 гг. – К., 1911. – С.86.

¹⁶ Там же. – Т.4: 1813–1819 гг. – К., 1913. – С.7.

¹⁷ ЦДІАК. – Ф.711. – Оп.1. – Спр.962. – Арк.12.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. – Арк.13.

²⁰ Там само. – Арк.5.

²¹ Там само. – Спр.1030. – Арк.1.

²² *Бунге Н.А.* Указ. соч. – С.13.

²³ *Иконников В.С.* Киев в 1654–1855 гг.: Исторический очерк. – К., 1904. – С.91.

²⁴ *Бунге Н.А.* Указ. соч. – С.12.

²⁵ Выдержки из дневника киевского митрополита Серапиона Александровского, относящиеся к истории Киевской академии, 1809 года 6 января – 31 декабря // Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., Отд.3: 1796–1869 гг.; Т.3: 1809–1812 гг. – К., 1912. – С.2.

²⁶ Там же. – Т.1: 1796–1803 гг. – К., 1910. – С.ЛIII.

²⁷ *Корф М.* Жизнь графа Сперанского. – Санкт-Петербург, 1863. – Т.1. – С.282.

²⁸ *Бунге Н.А.* Указ. соч. – С.15.

²⁹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., Отд.3: 1796–1869 гг.; Т.4: 1813–1819 гг. – К., 1913. – С.483.

³⁰ *Бунге Н.А.* Указ. соч. – С.16–17.

³¹ Там же. – С.17.

³² Там же.

³³ Шолов Д.Н. Государственные деятели Российской империи. 1802–1917: Биобиблиографический справочник. – Санкт-Петербург, 2002. – С.109–110.

The article gives biographical material that allows to make a concept of the main spheres of Christian Bunge's life, a representative of the second generation of this family, a doctor, one of the first pediatricists in Kyiv, father of a professor, of a head of St.Volodymyr University, of a well-known Russian economist and state figure of the second half XIX c. N.Bunge.

В.С.Шандра*

СОВІСНИЙ СУД НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.: СТРУКТУРА ТА СУДОВІ ПРАКТИКИ

На основі законодавчих актів і діловодних документів проаналізовано діяльність совісних судів на Правобережній Україні. Відзначено їх функціональну специфіку у межах запровадженої Катериною II судової системи, а також окреслено регіональні особливості їх заснування та судових практик.

Людність правобережних українських земель із часу входження їх до складу Російської імперії, послуговувалася судами, система яких практично від останньої чверті XVIII ст. і до судової реформи 1864 р. перебувала у повільному процесі адаптації до імперських умов. Найбільш виразною в ньому була судова політика Катерини II, котра, утворюючи становий поділ, конструювала відповідну соціальній структурі суспільства ієрархію судових установ.

Диференційовані суди, впроваджувані окремо для кожного стану, повинні були б діяти на законодавчій основі російської верховної влади. Це суттєво знижувало існуюче право місцевих еліт на набутих імперією землях, частина з яких мала досить розвинуту державність. Вихід із цього становища можна було знайти у двох напрямках. Спробувати, удаючись до силового примусу, зігнорувати місцеву судову традицію, однак така політика не гарантувала б стабільності й бажаного спокою та порядку в імперії, особливо на прикордонні. Або, інкорпоруєчи місцеве законодавство до російського, дозволити певний час паралельне їх існування. Який шлях організації судочинства обрала імперія на правобережних українських землях? Чи вдалося імператриці поєднати (і чи цього вона прагнула) російську державну судову традицію з європейською й з місцевими судами, котрі залишалися від попередніх державних утворень на приєднаних імперією землях?¹ Для цього розглянемо одну з правових інституцій, названу ще сучасниками найзагадковішою у створюваній Катериною II судовій мережі. Ідеться про совісний суд, як суд першої інстанції, котрий відрізнявся тим, що уникав примусових покарань і під час розгляду справ відмовлявся від формальних принципів, пануючих в інших судових інстанціях, застосовуючи законодавчі норми вибірково. Саме тому його було віднесено до категорії особливих судів, які перебували поза загальною судовою системою. Однак при цьому совісний суд за становищем було зрівняно із судовою палатою та губернським магістратом. З'ясувати особливості функціонування цієї інституції на Правобережжі, а також зміни, які відбулися з нею після доби Катерини II², і є завданням даної публікації.

* Шандра Валентина Степанівна – д-р іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.